

Economic Policies of Iran and the Status Development of Women after the Islamic Revolution

Mehri Marabi*^{id} | Tahmaseb Alipouriani**^{id} | Ruhollah Bahrami***^{id}

Extended abstract

1- Introduction

The study investigates the intellectual and social foundations of managing society, with a specific focus on the role of women, and how these foundations have evolved over the four decades following the Islamic revolution in Iran. During this period, the demands and efforts of Iranian women in terms of employment and improving their economic status have undergone significant transformations. The importance of women's employment and their participation in various spheres as a means of generating income outside the family structure has allowed women to break away from traditional sources of authority. This shift has also provided women with a mediating role through which they assess themselves and their surrounding environment. While the broad outlines of economic policies have been outlined in long-term strategic documents over the past four decades, there have been various instances where governments have made substantial changes to previous policies in response to the evolving demands of the population. The study aims to address the question of which factors have influenced the changes in women's economic status and the direction in which these changes have occurred, considering the fluctuating trends in women's status and economic conditions since the Islamic revolution in Iran.

2- Method and theoretical framework

The authors of this study have employed Anthony Giddens' theoretical framework of structuration, aimed at transcending the dichotomy of structure and agency, in order to explore the evolution of women's economic and occupational status within the context of a dynamic and historical process involving the political structure and the female community. Giddens' structuration theory focuses on establishing logical connections between structure and agency. He seeks to develop a theory that effectively integrates the importance of structures, which are essential for social and political interactions, with a recognition of the will, adaptability, autonomy, and agency of individual actors. According to this framework, the production and reproduction of society is the result of skillful actions by social actors. These actors construct structures, but they do not do so entirely by choice; instead, their actions are influenced by the status and circumstances they directly encounter, as well as by the historical legacies passed down to them. Therefore, Giddens conceptualizes the relationship between structure and agency as an ongoing and dynamic historical process. By adopting the theoretical framework of Giddens' structuration, the study underscores the significance of interactions between two essential components: the human element (represented by women) and the structural factors (such as the economy and politics). This framework offers valuable insights into a deeper understanding of the developments in this particular period of Iran's history.

3- Discussion

During and after the Islamic revolution and the Iran-Iraq war, Iranian women received encouragement from political leaders to participate in the public sphere and contribute to solving societal issues. However, their involvement was challenged by gender segregation policies and laws that restricted women's participation. In response to these structural limitations, women took

* Ph.D Candidate in Political Science, Department of Political Science, Faculty of Social and Educational Sciences, Razi University, Kermanshah, Iran.

** Assistant Professor of Political Science, Department of Political Science, Faculty of Social and Educational Sciences, Razi University, Kermanshah, Iran. (Corresponding Author), t.alipour@yahoo.com

*** Associate Professor of History, History and Archeology Law Department, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.

proactive steps to overcome these barriers and began influencing economic policies as informed agents. Over time and in subsequent periods, they managed to change opposing views in their favor. Notably, during the Iran-Iraq war, women played significant roles and effectively convinced many opponents of their presence in the public sphere.

Following the war, the Iranian government recognized the need to rebuild the economy and realized that changes in collective models and the reduction of barriers obstructing women's participation were essential. This required creating a conducive environment for women's presence in society and their active involvement in the reconstruction of Iran. The government led by Hashemi (commonly referred to as the "constructive government") made efforts to empower, train, and employ women, particularly in specialized, managerial, and entrepreneurial roles.

Subsequently, during the tenure of the reformist government, it was acknowledged that the unsatisfactory status of women resulted from structural limitations and the lack of agency. The government identified issues such as low self-confidence, self-esteem, and the prevailing culture of masculism as significant problems. In response, it developed a master plan to empower women, support their rights, and promote "gender justice," especially in terms of employment.

With Ahmadinejad's presidency, there was a shift toward promoting an Islamic state and reinforcing religious values in society. He believed that women, by excelling in their roles as daughters, wives, mothers, and sisters, could exert influence over the entire world and society. Although the third and fourth development plans aimed to encourage women's participation in the public sphere while acknowledging their important roles in the family, the fifth development plan linked women's development to their family roles and, to some extent, diminished provisions related to their participation, equal opportunities, employment, and civil institutions that were previously considered in the third and fourth plans.

When the moderate government, led by Hassan Rouhani, came to power, it adopted a similar approach to the constructive and reformist governments regarding women's employment. This government emphasized strengthening women's status, treating their scientific, research, political, social, and economic talents equally, and addressing women's economic concerns in the sixth development plan. It also focused on sustainable employment for women and worked to reduce their unemployment, especially among educated women.

4- Suggestions and Conclusion

Drawing from Giddens' theory of structuration, this study elucidated that the changes and advancements in women's economic and occupational status were the results of a dynamic and historical process occurring between the political structure and the women's community. Within this dialectical process, the women's community acquired knowledge influenced by structural decisions, and this knowledge played a vital role in reproducing suitable structures conducive to the enhancement of women's employment status.

The trajectory of these changes signifies a reduction in the gender gap and an increase in women's utilization of their human and citizenship rights. As a result, it is recommended that women's fundamental human rights be incorporated into decisions and macro-policies to mitigate the financial and emotional costs associated with their protests.

Keywords: women, interaction, economic policies, women, gender transformations.

Article Type: Research Article.

سیاست‌های اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی و تحولات منزلتی زنان

مه‌ری مارابی* | طهماسب علی پوریانی** | روح‌الله بهرامی***

چکیده

با پیروزی انقلاب، دوره‌ای از تاریخ ایران آغاز شد که با ادوار پیش از خود، از نظر شکلی و محتوایی تفاوت‌هایی اساسی و بنیادین داشت. در چهار دهه‌ای که از عمر این نظام سیاسی می‌گذرد شاهد تغییر و تحولات جدی در بنیان‌های فکری و اجتماعی و نهایتاً تغییر در سازوکارهای اداره جامعه به‌ویژه در خصوص نیمی از جمعیت کشور یعنی زنان هستیم. مطالبات زنان ایرانی به‌ویژه تلاش برای بهبود جایگاه اقتصادی‌شان، از فردای بعد از انقلاب تا به امروز، وضعیت متغیری را تجربه کرده است. حال با عنایت به این واقعیت‌ها سؤال این است که چه علل و عواملی در انتقال و تغییر وضعیت اقتصادی زنان در پس از انقلاب اسلامی مؤثر بوده است و مسیر این تغییر وضعیت به چه سویی است؟ در پاسخ به این سؤال نویسندگان پژوهش حاضر با کمک چارچوب نظری ساخت‌یابی گیدنز توضیح می‌دهند که تغییر و تحولات حادث شده در وضعیت اقتصادی و شغلی زنان حاصل فراگردی پویا و تاریخی بین ساختار سیاسی و جامعه زنان بوده است که به‌موجب آن جامعه زنان در فرایندی دیالکتیکی متأثر از تصمیمات ساختاری به سطحی از دانش و آگاهی دست‌یافته‌اند که همین دانش و آگاهی در ادامه موجب بازتولید ساختارهای متناسب با بهبود وضعیت اشتغال زنان را فراهم آورد. مسیر این تغییرات نیز گویای کاهش شکاف جنسیتی و افزایش میل به بهره‌مندی از حقوق انسانی و شهروندی زنان است. پژوهش حاضر براساس نظریه ساخت‌یابی گیدنز و روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی تلاش نموده است تا تأثیر متقابل سیاست‌های اقتصادی ایران بعد از انقلاب و ذهنیت اشتغال در نزد عامل را در چارچوب روند کاهش شکاف جنسیتی توصیف و تحلیل کند.

کلیدواژه‌ها: زنان، برهمکنشی، سیاست‌های اقتصادی، اشتغال زنان، تحولات غیر جنسیتی.

نوع مقاله: پژوهشی.

* دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

** استادیار علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. (نویسنده

مسئول)، t.alipour@yahoo.com

*** دانشیار تاریخ، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

مقدمه

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار سیاسی جدید با بنیان‌های دینی و سنتی، وضعیت زنان و شیوه زیست شخصی و اجتماعی آن‌ها به یکی از مهم‌ترین حوزه‌هایی تبدیل شد که نظام جدید در صدد بود تا از طریق تغییر الگوها، هنجارها و نظم حاکم بر آن، تفاوت خود با نظام پیشین را به نمایش بگذارد. یکی از حوزه‌هایی که می‌تواند به فهم بهتر ما از کمیت و کیفیت تغییر در وضعیت زنان بعد از انقلاب کمک کند، وضعیت اشتغال زنان است. اشتغال به‌عنوان مهم‌ترین نوع حضور در فضای عمومی و مشارکت در انواع تعاملات، از یک‌سو به‌عنوان منبعی که درآمدش خارج از خانواده است به زنان اجازه می‌دهد تا از منابع سنتی قدرت جدا شوند و از دیگرسو، نقش یک میانجی‌ای را دارد که از طریق آن، فرد به سنجش خود و محیط پیرامونش می‌پردازد (بهرامی‌تاش و صالحی اصفهانی، ۱۳۹۷: ۲۶).

مطالعه تاریخ ۴۰ ساله پس از انقلاب گویای تغییرات جدی و معناداری در وضعیت و الگوهای اشتغال زنان است. اگرچه خطوط کلی سیاست‌های اقتصادی در این چهار دهه در قالب اسناد بالادستی بلندمدتی نظیر سیاست‌های کلی نظام، چشم‌انداز ۲۰ ساله و برنامه‌های چهارساله توسعه تدوین گردیده است اما کماکان حوزه‌های تغییرپذیری وجود دارد که در بستر آن دولت‌های متعدد متأثر از مطالبات و خواسته‌های عاملان انسانی که به‌نوبه خود از عوامل داخلی و بین‌المللی تأثیر پذیرفته‌اند، تغییرات قابل توجهی نسبت به سیاست‌های گذشته به‌وجود آورده‌اند؛ برای مثال، باوجود آنکه در دهه اول پس از انقلاب و تحت تأثیر غلبه اسلام‌گرایان و ایدئولوژی اسلامی، حکومت سعی می‌کرد ایده در خانه‌ماندن زنان را تقویت نماید؛ بنابراین خانه‌داری به‌عنوان یک فعالیت مقدس جلوه داده می‌شد؛ به‌تدریج و به‌دلیل شرایط جهانی حاکم، به‌ویژه هم‌زمانی با عصر موسوم به عصر اطلاعات و گسترش زیرساخت‌های ارتباطی، نسبت به قبل از انقلاب امکانات بالقوه بیشتری برای پیگیری مطالبات مدنی زنان و حضور آن‌ها در عرصه عمومی فراهم شد و تشکل‌های زنان هم‌سو و غیرهم‌سو با حکومت امکان ظهور و بروز پیدا کردند.

سیاست‌های اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی و... (مه‌ری مارابی، طهماسب علی‌پوریانی و روح‌الله بهرامی) ۱۳۷

حال با توجه به این واقعیت‌ها، پرسش این است که چه علل و عواملی در انتقال و تغییر وضعیت اقتصادی زنان در پس از انقلاب اسلامی مؤثر بوده است و مسیر این تغییر وضعیت به چه سویی است؟ در پاسخ به این سؤال نویسندگان پژوهش حاضر با کمک چارچوب نظری ساخت‌یابی گیدنز توضیح می‌دهند که تغییر و تحولات حادث شده در وضعیت اقتصادی و شغلی زنان حاصل فراگردی پویا و تاریخی بین ساختار سیاسی و جامعه زنان بوده است که به‌موجب آن جامعه زنان در فرایندی دیالکتیکی متأثر از تصمیمات ساختاری به سطحی از دانش و آگاهی دست‌یافته‌اند که همین دانش و آگاهی در ادامه موجب بازتولید ساختارهای متناسب با بهبود وضعیت اشتغال آنان شد. مسیر این تغییرات نیز گویای کاهش شکاف جنسیتی و افزایش میل به بهره‌مندی از حقوق انسانی و شهروندی زنان است.

پیشینه و ادبیات پژوهش

با نظری اجمالی به پیشینه مطالعات انجام‌گرفته در حوزه زنان، آنچه بسیار آشکار می‌نماید، توجه به زن ایرانی و وضعیت او از جنبه‌های مختلف بوده است. گرچه در حوزه اقتصاد سیاسی ایران بعد از انقلاب آثار قابل توجهی وجود دارد اما در حوزه زنان و بررسی تأثیر سیاست‌های اقتصادی بر وضعیت و موقعیت آن‌ها آثار اندکی وجود دارد. در ادامه به چند مورد از مهم‌ترین مطالعاتی که در این زمینه صورت گرفته می‌پردازیم:

رکسانا بهرامی‌تاش، هادی صالحی اصفهانی و برخی از نویسندگان (۱۳۹۷) در کتاب «اقتصاد سیاسی اشتغال زنان؛ ایران ۸۷-۱۳۵۷» درصددند تا با بهره‌گیری از شیوه‌های مألوف در رشته‌های اقتصاد آماری، جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی اقتصاد سیاسی اشتغال زنان در ایران را در فاصله سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۷ بررسی کنند. فصل‌های این کتاب که هریک جداگانه توسط نویسنده‌ای نگاشته شده است مجموعه‌ای از پرسش‌های مربوط به زنان و کار در ایران را با تمرکز بر دوره‌های سازندگی و اصلاحات طرح می‌کنند.

پرستو سرمدی (۱۳۹۶) در کتاب «زنان و دولت پس از انقلاب» به مطالعه اقدامات

و رویکرد دولت‌های پس از انقلاب در خصوص زنان و چگونگی تأثیر این رویکردها بر وضعیت نابرابر زنان می‌پردازد. سرمدی در این کتاب تلاش کرده تا نحوه عملکرد دولت‌ها در مورد زنان و همین‌طور مطالبات مطرح‌شده از سوی نشریات و تشکل‌های غیردولتی زنان را از سال ۵۷ تا ۸۸ مورد مطالعه قرار دهد. هدف او توجه به نقش دولت در وضعیت کلی زنان است و لذا نگاهی بسیار گذرا و کلی به موقعیت اقتصادی زنان دارد.

سارا دارابی (۱۳۹۷) در پایان‌نامه دکتری خود با عنوان «مطالعه تطبیقی تأثیر برنامه‌ها و سیاست‌های اقتصادی دولت‌های پس از انقلاب بر تحولات وضعیت اجتماعی زنان» به بررسی تغییر و تحولات در وضعیت زنان بعد از انقلاب می‌پردازد. او در این راستا نه‌تنها به بررسی برنامه‌ها و سیاست‌هایی می‌پردازد که مشخصاً در ارتباط با زنان تدوین شده‌اند، بلکه سایر سیاست‌هایی که هرچند گروه هدفشان زنان نبوده اما بر زندگی زنان تأثیرگذار بوده‌اند را مورد مطالعه قرار می‌دهد. نکته مهم درباره این رساله این است که تمامی تغییر و تحولات را معلول سیاست‌های اقتصادی می‌داند و با نگاهی ساختارگرایانه به موضوع زنان می‌پردازد.

حسن طغرانکار (۱۳۸۸) در کتاب «حقوق سیاسی اجتماعی زنان قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران»، به بررسی مقایسه‌ای نوع دیدگاه حاکم بر حقوق زنان، حضور سیاسی - اجتماعی آنان در دوره قبل و بعد از انقلاب اسلامی و حضور عملی زنان در عرصه سیاست و اجتماع و بهره‌مندی آنان از حقوق سیاسی - اجتماعی می‌پردازد. او حقوق اقتصادی زنان را در زیرمجموعه حقوق اجتماعی بررسی می‌کند. وی نگاهی کاملاً مثبت به تحولات پس از انقلاب دارد و مدعی است که وضعیت اقتصادی زنان در سال‌های بعد از انقلاب مسیر روبه‌جلویی را طی کرده است. منظور او از مسیر روبه‌جلو، تلاش زنان برای دستیابی به موقعیت‌های شغلی برابر با مردان است.

در مجموع، هریک از نویسندگان فوق از زاویه‌ای خاص به روند وضعیت زنان نگریسته‌اند اما هدف ما در پژوهش پیش رو توجه به تأثیر برهمکنش‌های ساختارها و

سیاست‌های اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی و... (مه‌ری مارابی، طهماسب علی‌پوریانی و روح‌الله بهرامی) ۱۳۹
کارگزاران انسانی بر تغییر و تحولات در وضعیت زنان در عرصه عمومی به‌ویژه در
عرصه اقتصادی است.

چارچوب نظری - ساخت‌یابی

رابطه ساختار و کارگزار در حوزه جامعه‌شناسی از زمان‌های بسیار دور یکی از مسائل
اساسی حاکم بر مباحث روش‌شناسی، هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی بوده است. تلاش
این نظریه پاسخ به این دو سؤال است که ما تا چه اندازه کنش‌گران انسانی خلاق
هستیم و شرایط زندگی خود را فعالانه کنترل می‌کنیم؟ یا به‌عکس آیا بیشتر آنچه ما
انجام می‌دهیم نتیجه نیروهای اجتماعی کلی خارج از کنترل ماست؟ در حالی که
ساختارگرایی در رابطه ساختار-کارگزار، برتری را به ساختار می‌دهد و در پی آن است
تا فرایندها و تغییرات سیاسی و اجتماعی را براساس عملکرد ساختارهای اجتماعی و
سیاسی تبیین کند (آرون، ۱۳۷۷: ۱۷۴)، کارکردگرایی دقیقاً در مقابل ساختارگرایی بر
نهادهای اجتماعی، کارگزاری انسانی و بافت غنی تعامل اجتماعی و سیاسی تمرکز
دارد؛ یعنی ساختارها را به‌مثابه محصول کنش ارادی تصور می‌کند (مارش و استوکر،
۱۳۸۸: ۳۱۲). در واقع کارکردگرایی به‌دنبال تحلیل سهمی است که کارکرد یک پدیده
اجتماعی یا یک نهاد اجتماعی بر دوام جامعه به‌طور کلی دارد (گیدنز، ۱۳۷۳: ۷۴۹).
از آنجاکه کارکردگرایی در مقابل ساختارگرایی قرار دارد، هر دو دیدگاه نگاهی ساده و
تک‌علتی به رابطه ساختار و کارگزار دارند.

تشخیص و سرخوردگی گیدنز نسبت به انفکاک و تمایز تبیین‌های ساختار و
کارگزار در دو اردوگاه بسته و خصمانه ساختارگرایی و کارکردگرایی، موجب ارائه
نظریه ساخت‌یابی شد. او بین نظریه‌های مربوط به جمع و نظریه‌های مربوط به فرد
زمینه مشترکی می‌یابد که براساس آن نظریه ساخت‌یابی خود را تدوین کند (استونز،
۱۳۷۹: ۲۴۴). این نظریه یک تلاش نظری جهت فراتر رفتن از دوگانه‌انگاری ساختار و
کارگزار است. گیدنز معتقد است ساختار و کارگزار منطقاً مستلزم یکدیگرند، یعنی یک
ساختار اجتماعی و سیاسی تنها به‌واسطه قید و بندهایی که بر کارگزاری می‌زند یا
فرصت‌هایی که برای آن تدارک می‌بیند، تداوم می‌یابد؛ بنابراین، تصور ساختار بدون

حداقل تصویری اجمالی از کارگزاری که ممکن است تحت تأثیر آن باشد (محدود شود یا توانا گردد) معنا ندارد.

هدف گیدنز شرح و بسط نظریه‌ای بوده است که بتواند میان تأکید بر ساختارهایی که شرط تعامل اجتماعی و سیاسی هستند از یک‌طرف و حساسیت نسبت به اراده، انعطاف‌پذیری، استقلال و کارگزاری کنش‌گران از طرف دیگر، وفاق ایجاد کند. او تلاش نموده تا از طریق توسعه فهمی دیالکتیکی از رابطه میان ساختار و کارگزار به این امر برسد (مارش و استوکر، ۱۳۹۰: ۳۱۵). این تلاش در دو مفهوم محوری گیدنز یعنی «ساخت‌یابی» و «دوگانگی ساختار» انعکاس یافته است. گیدنز با ارائه مفهوم ساخت‌یابی، ایده وابستگی متقابل و ارتباط درونی را مطرح می‌سازد.

در این چارچوب، تولید و بازتولید جامعه به‌عنوان انجام و اتمام ماهرانه از جانب کنش‌گران اجتماعی نگریسته شده است. در واقع این انسان‌ها هستند که ساختارها را می‌سازند، ولی این کار را تحت شرایط انتخابی‌شان انجام نمی‌دهند، بلکه تحت شرایط و موقعیت‌هایی که مستقیماً با آن روبه‌رو می‌شوند و از گذشته به آن‌ها منتقل شده است، انجام می‌دهند. این نکته گیدنز را به‌سوی به رسمیت شناختن دوگانگی ساختار سوق می‌دهد که مرادش از آن، این است که ساختارهای اجتماعی ساخته کارگزاری انسان هستند ولی در عین حال، ابزار و وسیله این ساخت نیز هستند (کرایپ، ۱۳۷۸: ۱۴۳). به این ترتیب گیدنز بر فراگردی دیالکتیکی تأکید می‌کند که طی آن ساختار و آگاهی ساخته می‌شود. به همین دلیل است که وی رابطه عاملیت و ساختار را به‌صورت فراگردی پویا و تاریخی در نظر می‌گیرد.

با توجه به تمایل گیدنز مبنی بر فراتر رفتن از دوگانه‌انگاری غیرطبیعی ساختار و کارگزار، جای تعجب نیست که نظریه ساخت‌یابی نفوذ بسیار زیادی داشته و آگاهی‌بخش بسیاری از شرح و بسط‌های نظری و کاربردها در حوزه‌های متعدد سیاسی، اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی شد.

در این ما چارچوب نظری ساخت‌یابی گیدنز را که می‌تواند دو مؤلفه عامل انسانی (زنان) و عامل ساختاری (اقتصاد و سیاست) را در درون خود جای دهد، انتخاب نموده

سیاست‌های اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی و... (مه‌ری مارابی، طهماسب علی‌پوریانی و روح‌الله بهرامی) ۱۴۱
تا ضمن تأکید بر اهمیت نقش ساختارهای سیاسی-اقتصادی بر تغییر موقعیت و جایگاه
اقتصادی زنان در ایران بعد از انقلاب، بر تأثیرات غیر قابل انکار کنش‌های زنان بر
ساختارها برای حضور بیشتر در سپهر عمومی مورد توجه قرار دهیم.

انقلاب اسلامی، اشتغال زنان

چشم‌انداز کلی

انقلاب اسلامی برخلاف انقلاب مشروطه که به پیروزی هرچند کوتاه‌مدت روشنفکران
ملهم از آرمان‌های غربی انجامید و قوانینی عمدتاً غیر مذهبی پی‌افکند؛ موجب به صحنه
آمدن نظامی سنتی با بنیان‌های دینی و مذهبی شد که دگرگونی عمیقی در بنیان‌های
فکری و اجتماعی جامعه به‌وجود آورد (آبراهامیان، ۱۳۸۰: ۴۸۹). این ایدئولوژی برآمده
از اسلام با تلفیقی از درون‌مایه انقلابی و رهبری مذهبی آن، موجب تغییر و تحولات
عمیقی در حوزه زنان شد و آهنگ و محتوای تغییراتی که از انقلاب مشروطه در حوزه
زنان آغاز شده بود و در عصر پهلوی در جهت نوسازی و مدرنیزاسیون به‌پیش رفته بود
را به‌شدت تحت‌الشعاع قرارداد.

از جمله اقداماتی که در راستای غربی‌زدایی چهره حضور زنان و بازتولید ارزش‌های
اسلامی و انقلابی انجام شد می‌توان به اجباری شدن حجاب، لغو قانون حمایت از
خانواده مصوب ۱۳۴۶ هـ.ش، لغو حق قضاوت زنان، ممنوعیت زنان از حضور در
برخی رشته‌ها دانشگاهی، محدودیت‌های شغلی و ... اشاره کرد؛ بنابراین باوجودی که
در قانون اساسی جمهوری اسلامی، حق اشتغال زنان و اصل عدم تبعیض شغلی به
رسمیت شناخته شده است، اما ضرورت رعایت احکام و ارزش‌های اسلامی مانع از
دسترسی کامل و برابر زنان به بازار کار و مشاغل گردید و این حق در عمل با
محدودیت‌های مواجه شد که محض نمونه به چند مورد اشاره می‌شود:

۱. ممنوعیت قضاوت؛ پس از پیروزی انقلاب اسلامی و تأکید قانون اساسی جدید بر
لزوم انطباق کلیه قوانین و مقررات با موازین اسلامی و فرمان آیت‌الله خمینی
درخصوص بی‌اعتباری قوانین مغایر با شرع (خمینی ۱۳۷۸، ج ۱۶: ۴۲۶)، قوانین
موجود مورد بازبینی قرار گرفت و طی آن علاوه بر اینکه استخدام قضات زن متوقف

شد در جهت تبدیل وضعیت قضات زن موجود نیز اقداماتی صورت گرفت. شورای انقلاب در تاریخ ۱۳۵۸/۷/۱۷ تصویب‌نامه‌ای با عنوان «تصویب‌نامه درباره تبدیل رتبه قضایی بانوان به رتبه اداری» تصویب نمود (مهرپور، ۱۳۷۹: ۳۱۶-۳۱۵). با استفاده از این تصویب‌نامه تعداد زیادی از زنان قاضی به شرکت‌ها و مؤسسات دولتی منتقل شدند و برخی از آنان را با رتبه اداری در ردیف سایر کارکنان اداری دادگستری به کار گمارده شدند.

پس از تلاش‌های فراوانی که در مخالفت با این اصل صورت گرفت در نهایت جهت‌گیری قوانین تغییر کرد و در نخستین گام در سال ۱۳۶۳ قانونی تصویب شد که به موجب آن بانوان دارنده پایه قضایی می‌توانند در دادگاه‌های مدنی خاص و اداره سرپرستی صغار به‌عنوان مشاور خدمت نمایند (کریمی و مظفری، ۱۳۸۷: ۴۲-۴۱).

۲. محدودیت اشتغال در نیروهای مسلح؛ براساس قوانین موجود، زنان می‌توانند در نیروهای مسلح در امور درمانی، بهداشتی، اداری و امور غیرنظامی شاغل باشند و در ماده ۳۲ قانون ارتش جمهوری اسلامی ایران آمده: «ارتش می‌تواند فقط برای مشاغل درمانی و بهداشتی زنان را استخدام نمایند. در ماده ۲۰ قانون مقررات استخدامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی آمده؛ سپاه می‌تواند برای مشاغلی که مستلزم به‌کارگیری زنان باشد آنان را استخدام نماید. همچنین ماده ۲۰ قانون مقررات استخدامی نیروی انتظامی بیان می‌کند: نیروی انتظامی می‌تواند زنان را با حفظ موازین اسلامی در مشاغل مورد نیاز به‌صورت پرسنل انتظامی با کارمند استخدام نماید».

۳. محدودیت‌های ناشی از زوجیت؛ ماده ۱۱۱۷ ق.م. به زوج حق داده در شرایطی مانع اشتغال به‌کار همسر خود شود. از آثار ریاست مرد بر خانواده این است که وی می‌تواند با اشتغال زوجه مخالفت نماید. گرچه حق مرد در ممانعت از اشتغال همسر مطلق نیست و ماده ۱۱۱۷ قانون مدنی بر این امر دلالت دارد که زوج فقط می‌تواند از اشتغال همسر به مشاغل خاص به‌دلیل تنافی با مصالح خانواده یا حیثیات زوجین جلوگیری نماید؛ اما اگر شوهر با شغل زن به‌دلیل مذکور مخالفت نماید زن باید شغل خود را تغییر دهد و شغلی را برگزیند که با مصالح خانواده و حیثیات زوجین سازگار باشد؛

سیاست‌های اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی و... (مه‌ری مارابی، طهماسب علی‌پوریانی و روح‌الله بهرامی) ۱۴۳
بنابراین شوهر می‌تواند با «شغل» زن مخالفت نماید، اما با «اشتغال» وی نمی‌تواند
مخالفت نماید. حقی که قانون‌گذار در ماده ۱۸ قانون حمایت خانواده برای زوج
پیش‌بینی نموده نیز، در همین حد است (کاتوزیان، ۱۳۷۱، ج ۱: ۲۳۳).

تصویب چنین قوانینی و اجرای سیاست‌های تفکیک جنسیتی دو پیامد متفاوت
در پی دارد؛ از یک‌سو موجب نیاز به نیروی کار زنان در بخش‌های خاص اقتصادی
مانند آموزش و پرورش، مراقبت‌های بهداشتی و بخش‌های خدماتی که به مشتریان زن
اختصاص داشت، شد از سوی دیگر امکان دستیابی زنان به مشاغل کلیدی و مؤثر را
به‌شدت کاهش داد. علاوه بر این، تبعیض جنسیتی موجب شد تا اولاً، استخدام مردان
ترجیح داده شود و ثانیاً، در فرصت‌های برابر شغلی، آن دسته از زنان که تحصیلاتی
به‌مراتب بالاتر از مردان دارند به استخدام درآیند. این تقسیم‌کار آثار و نتایج
ناخوشایندی برای شاغلین زن داشت و در نتیجه موجب بروز برخی تبعیضات و
مطالبات روبه‌رشد شد. بی‌مناسبت نیست برای تعیین نرخ تقسیم جنسی مشاغل به یکی
از نتایج بررسی‌های به‌عمل‌آمده اشاره کنیم. براساس بررسی ۱۰۰۰ آگهی استخدام
منعکس در روزنامه‌های کثیرالانتشار (آذرماه ۱۳۶۸) می‌توان به چهار نوع آگهی از لحاظ
ذکر یا عدم ذکر جنسیت اشاره داشت:

الف: آگهی‌های مربوط به عرضه شغل اختصاص به زنان؛

ب: آگهی‌های مربوط به عرضه شغل صرفاً به مردان؛

ج: آگهی‌های مربوط به عرضه شغل به زن یا مرد یا هر دو؛

د: آگهی‌هایی که جنسیت در آن لحاظ نشده است.

دسته اول ۸۳ درصد و دسته دوم ۴۱ درصد و دسته سوم ۵ درصد و دسته چهارم
۴۴ درصد کل آگهی‌ها را تشکیل می‌داد. در آگهی‌های دسته چهارم هرچند که ذکر
جنسیت نشده بود اما از شرایط دیگر به‌خوبی می‌توان شرط جنسیت را فهمید؛ زیرا
شرط داشتن موتورسیکلت و گواهی پایان خدمت به مردان اختصاص دارد. با این
توضیح می‌توان با جمع ۱۴ درصد و ۴۴ درصد رقم ۵۸ درصد را به‌دست آورد که
اختصاص به مردان داشته است (کار، ۱۳۷۳: ۱۸۵-۱۸۳).

این محدودیت‌ها ساختاری یکی از عوامل کاهش میزان اشتغال زنان (به‌ویژه زنان تحصیل‌کرده و عرفی) نسبت به دوره قبل از انقلاب بود. در سال ۱۳۵۵ تعداد زنان شاغل ۱۲/۹ درصد بوده است که در سال ۱۳۶۵ به ۸/۲ درصد کاهش می‌یابد.^۱ درباره علت این کاهش، نظریات متفاوتی مطرح شده است (فلاح، ۱۳۸۵: ۱۶۹).

بیشتر مطالعاتی که در این زمینه انجام شده است دلیل اصلی این کاهش را استقرار حکومتی محافظه‌کار در حوزه‌های ناظر بر زنان دانسته‌اند. این دسته از محققان تأکیدها و تبلیغات گسترده‌ای که در اوایل انقلاب بر نقش‌های غیراقتصادی زنان و وظایف اصلی آنان (مادری و همسررداری) می‌شد به‌همراه کاهش سن ازدواج، فرهنگ مردسالار و تأکید بر ارزش‌های اخلاقی سنتی را زمینه‌ساز کاهش حضور زنان در عرصه عمومی جامعه به‌عنوان عاملان آگاه و عقب‌نشاندن آنان به داخل مرزهای تعریف‌شده سنتی می‌دانند. علاوه بر این می‌توان به دلایل دیگری همچون نقش تحریم‌های امریکا بر مشارکت زنان (به‌ویژه زنان دارای تحصیلات پایین) در صنایعی چون صنعت قالبیابی و نیز نقش عامل مهاجرت (فرار مغزها) خارج از کشور (بهرامی‌تاش و صالحی اصفهانی، ۱۳۹۸: ۵۴)، تشویق زنان به بازخریدی، بازنشستگی زودرس، بستن مهدکودک‌های دولتی و اجتناب از ارتقاء زنان در محیط‌های اداری اشاره داشت.

درنهایت با توجه به اینکه هم مهاجرت و هم تحریم‌ها در واکنش به تغییر حکومت رخ داده‌اند، این توضیح مانع از این استدلال نمی‌شود که برآمدن حکومت جدید منجر به کاهش نیروی زنان شده است (کار، ۱۳۷۲: ۱۵۳-۱۵۲ و ۱۷۸).

باوجود آنکه زنان در فرایند پیروزی انقلاب و نیز در طول جنگ هشت‌ساله از سوی رهبران سیاسی جهت ورود به عرصه عمومی و کمک به حل مسائل مبتلابه جامعه تشویق شده بودند اما این نوع حضور آن‌ها با سیاست‌های تفکیک جنسیتی و قوانین

۱. آمار رسمی گزارش‌شده از سوی سازمان آمار با داده‌های به‌دست‌آمده از سازمان جهانی کار حکایت از گوناگونی قابل توجهی در اعداد گزارش‌شده دارد. در حالی که سازمان آمار ایران تعداد شاغلان زن در سال ۱۳۶۵ را ۸/۲ درصد اعلام کرده است، سازمان جهانی کار این رقم را ۲۰/۶ درصد برآورد کرده است (بهرامی‌تاش و صالحی اصفهانی، ۱۳۹۸: ۵۲-۵۰).

سیاست‌های اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی و... (مه‌ری مارابی، طهماسب علی‌پوریانی و روح‌الله بهرامی) ۱۴۵

محدودکننده در مشارکت زنان در عرصه عمومی در تضاد بود؛ بنابراین زنان از همان ابتدا نسبت به این محدودیت‌های ساختاری واکنش نشان دادند. گستره اعتراضات زنان حتی به درون حاکمیت هم رسید و زنان درون حاکمیت به روند حذف زنان از بازار کار اعتراض کردند. به‌عنوان نمونه، مریم به‌روزی نماینده تهران جلسه ۱۳ بهمن ۱۳۶۰ در نطق پیش از دستور، به روند اخراج زنان شاغل اعتراض کرد (کیهان، ۱۳۶۰/۱/۱۴).

این اعتراضات باعث شد تا درنهایت و باآنکه زنان شاغل برای حفظ موقعیت‌های شغلی خود با انواع موانع روبه‌رو شدند، بتوانند به‌مرور به‌عنوان عاملان آگاه بر سیاست‌های اقتصادی تأثیر بگذارند و دیدگاه‌های مخالف را در طول زمان و در دوره‌های بعد به‌نفع خود تغییر دهند. زنان اندک‌اندک خود را از حاشیه بیرون کشیده و برای دستیابی به فرصت‌های شغلی تازه متناسب با وضع موجود نقش‌های خاصی را در جامعه به‌عهده گرفتند و به‌خصوص در جریان جنگ هشت‌ساله، این نقش‌ها را به‌گونه‌ای مؤثر و تحسین‌برانگیز ایفا کردند. همین امر موجب شد تا بخش عمده‌ای از صاحبان دیدگاه‌های مخالف متقاعد به حضور آن‌ها در عرصه عمومی شوند.

دولت سازندگی، اشتغال زنان

پایان جنگ هشت‌ساله و آزاد شدن انبوه نیروهای انقلابی، رحلت رهبر انقلاب که طبیعتاً در سوق‌دادن ذهنیت مردم به‌سمت یک چه باید کرد پسانقلابی‌گری مؤثر بود، استقبال گسترده افراد برای ورود به دانشگاه و فعالیت‌های اقتصادی به‌همراه تحولات جمعیتی، رشد نابرابری‌های اقتصادی، فقدان ظرفیت‌های لازم برای این میل روزافزون و چاره‌جویی‌هایی در جهت غلبه بر شرایط پیش‌آمده به دوره‌ای به‌نام سازندگی معطوف گشت که در سازش دین و دنیای مردم و گشایش ظرفیت‌های جدید برای زنان مؤثر بود (Tahmed, 1995: 10).

جنگ با پیامدهایی همچون کاهش مستقیم تولید، ویرانی‌های سنگین در بخش‌هایی از کشور و نابودی نیروی انسانی و منابع محدود ارزی، هزینه‌های سنگینی بر دوش کشور گذارده بود؛ بنابراین مهم‌ترین ضرورت در دوره بعد از جنگ، بازسازی اقتصاد ویران‌شده بود. در این راستا، با اولویت یافتن بازسازی، شعارهایی مانند بازسازی

ویرانه‌های جنگ، اشتغال‌زایی، توسعه اقتصادی، تنش‌زدایی، حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی و ایجاد امنیت سرمایه مطرح گردید (شادلو، ۱۳۸۰: ۲۰۷-۲۰۶). از جمله دلایل انتخاب اقتصاد آزاد و توسعه به‌عنوان مدل اقتصادی دولت سازندگی، می‌توان از دو عامل کلیدی نام برد:

۱. پایان جنگ و تلاش برای عادی‌سازی زندگی عمومی و نفی مدیریت متمرکز بر منابع و تخصیص آن‌ها که در دوران جنگ برقرار شده بود (Hakimian&karshenas, 2000: 44).

۲. تغییر فضای سیاسی، اجتماعی و بین‌المللی بود. فروپاشی شوروی و بلوک شرق و پایان جنگ سرد پیروزی گفتمان بازار آزاد را نوید می‌داد و توصیه‌ها و تجویزهای نهادهای مالی بین‌المللی همچون صندوق بین‌المللی پول (IMF) و بانک جهانی (WB) مورد توجه دولت هاشمی قرار گرفت (موثقی، ۱۳۸۵: ۳۲۹).

توجه دولت به بازسازی اقتصاد کشور در قالب سیاست تعدیل اقتصادی و آماده‌سازی بسترهای لازم جهت جذب سرمایه‌گذاری خارجی مستلزم دگرگونی در الگوهای جمعی و کاهش موانعی بود که حضور زنان را در عرصه عمومی با مشکل مواجه می‌کرد. در این راستا دولت جدید به‌منظور اجرای برنامه‌های اجتماعی و اقتصادی خود به حمایت زنان نیاز داشت و باید بسترهای لازم برای حضور زنان در جامعه و کمک آن‌ها به بازسازی کشور را فراهم آورد. در این راستا دفتر امور زنان نهاد ریاست جمهوری با تأکید بر تلاش دولت سازندگی برای توانمندسازی زنان، آموزش و اشتغال زنان را از مهم‌ترین راه‌های توانمندسازی زنان اعلام کرد و معتقد بود که این مسئله به رفع تبعیض میان زنان و مردان منجر می‌شود (دفتر امور زنان نهاد ریاست جمهوری، ۱۳۷۲).

از آنجاکه تحصیلات نقش مهمی را در تصمیم‌گیری افراد به‌منظور ورود به بازار کار ایفا می‌کند، بهبود وضعیت تحصیلات زنان و دسترسی آن‌ها به امکانات آموزشی بهتر، باعث می‌شود تا زنان فرصت‌ها و توانایی‌های لازم را برای ورود به بازار کار پیدا کنند (وریک، ۲۰۱۴)؛ بنابراین رویکرد برنامه‌ریزی نیروی انسانی یکی از روش‌های برنامه‌ریزی آموزشی در جهت تشویق و ترویج اشتغال برای پاسخگویی به نیازهای

سیاست‌های اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی و... (مه‌ری م‌رابی، طهماسب علی‌پوریانی و روح‌الله بهرامی) ۱۴۷
جامعه و پیش‌بینی نیروی انسانی مورد نیاز برای اقتصاد بود (کومز، ۱۳۵۶: ۳۱-۲۹).
بر این اساس دولت سازندگی اقدام به برنامه‌ریزی آموزشی اشتغال‌محور در جهت
افزایش اشتغال زنان کرد. از جمله این اقدامات، افزایش سطح سواد عمومی زنان،
افزایش رشته‌های دانشگاهی و حذف برخی از محدودیت‌هایی بود که دختران در
انتخاب برخی رشته‌های دانشگاهی داشتند. این اقدامات گام مهمی در جهت افزایش
توانمندسازی زنان محسوب می‌شد. در سال ۱۳۶۳ برای دختران انتخاب ۹۱ رشته از
۱۶۹ رشته موجود دانشگاهی که غالباً رشته‌های فنی و مهندسی بودند، ممکن نبود
(شادی‌طلب، ۱۳۸۰: ۴۶).

این اقدامات موجب شد تا شاخص باسوادی که در سال ۱۳۵۵ برای زنان حدود ۳۵
درصد بود، در سال ۱۳۷۵ به حدود ۷۵ درصد برسد؛ یعنی در یک بازه زمانی
بیست‌ساله، با رشد دو برابری مواجه هستیم. افزایش تحصیلات زنان، هم زمینه‌ساز
گسترش مطالبات آن‌ها برای داشتن سهمی در بازار کار متناسب با تحصیلاتشان بود و
هم زمینه تغییر در بنیان‌های فکری و الگوهای رفتاری آنان را موجب شد و بدین ترتیب
نوید ظهور نسل جدیدی از زنان تحصیل کرده با مطالبات جدید در آینده را می‌داد.
افزون بر توجه به آموزش زنان به عنوان یکی از مهم‌ترین راه‌های توانمندسازی زنان
و ورود آنان به بازار کار، تغییرات دیگری در زمینه اشتغال زنان در برخی از مفاد قانون
مدنی و قانون کار اعمال شد. این قوانین عبارت‌اند از: ماده ۳۲ قانون ارتش جمهوری
اسلامی ایران (مصوب ۱۳۷۰) و ماده ۲۰ قانون مقررات استخدامی سپاه پاسداران
انقلاب اسلامی (مصوب ۱۳۷۰). ماده ۲۰ قانون مقررات استخدامی نیروی انتظامی
جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۷۴)، ماده ۳۸ قانون کار (مصوب ۱۳۶۹) درباره
پرداخت دستمزد مساوی برای زنان و مردان در صورت انجام کار مساوی در شرایط
مساوی، ماده ۷۵ قانون کار (مصوب ۱۳۶۹) درباره ممنوعیت ارجاع کارهای سخت و
زیان‌آور به زنان، ممنوعیت کار شب برای زنان و ممنوعیت کار برای زنان باردار از ۶
هفته قبل از زایمان تا ۴ هفته بعد از آن، ماده ۷۶ قانون کار (مصوب ۱۳۶۹) درباره
پیش‌بینی در مجموع ۹۰ روز مرخصی با حقوق برای دوران بارداری و زایمان زنان

(کاتوزیان، ۱۳۷۱: ج ۱: ۲۲۹).

به‌منظور بهبود وضعیت زنان و استفاده بیشتر از آنان در دستگاه قضایی، مجلس شورای اسلامی در سال ۱۳۷۱ در مقام اصلاح مقررات مربوط به طلاق، ماده واحده‌ای را به تصویب گذراند که نهایی شدن آن با ایفای نقش مجمع تشخیص مصلحت نظام امکان‌پذیر گردید. در تبصره ۵ ماده واحده تصریح شده است که دادگاه مدنی خاص در مواقع لزوم می‌تواند از بین بانوان واجد شرایط قانون شرایط انتخاب قضات، مشاور زن داشته باشد (قربان‌نیا، ۱۳۹۳: ۱۷۶). در سال ۱۳۷۴ یک‌سری مشاغل دیگر به مشاغلی که زنان می‌توانستند کسب کنند اضافه گردید. مشاغلی از قبیل مشاور دیوان عدالت اداری، دادگاه‌های مدنی خاص، قاضی تحقیق و دفاتر مطالعه حقوقی و تدوین قوانین دادگستری و اداره سرپرستی صغار و... (کریمی و مظفری، ۱۳۸۷: ۴۲).

بدین‌ترتیب گروه قابل توجهی از زنان با کسب تحصیلات و آموزش‌های لازم توانستند با تلاش و پیگیری، تعدادی از پست‌های میانی و بالای اداری و آموزشی را به‌دست گیرند. به همین دلیل، اشتغال زنان در سال ۱۳۷۵ نسبت به سال ۱۳۷۰ از رشدی معادل ۴۳/۴ درصد برخوردار گردیده که ۴۹/۱ درصد آنان در مشاغل علمی و تخصصی مشغول به کار بوده‌اند (روزنامه قدس، سال سیزدهم، شماره ۳۶۵۲).

براساس آمار ارائه‌شده حدود ۳۱ درصد کارکنان بخش دولتی بدون احتساب کارگران، زن بودند که از این میزان، ۷۳ درصد در آموزش و پرورش ۱۵/۵ درصد در وزارت بهداشت و ۱/۵ درصد در سایر ادارات مشغول به کار بوده‌اند. حضور زنان در مشاغل تولیدی و خدماتی در سال ۱۳۷۵ نسبت به مقدار مشابه در سال ۱۳۵۶ از رشد بالایی برخوردار بوده است؛ به‌طوری‌که ۳۱/۶ درصد از کل زنان شاغل کشور را صنعتگران و کارگران مشاغل مربوط تشکیل داده و کارگران کشاورزی، جنگل‌داری و ماهیگیری نیز ۱۴/۴ درصد از کل زنان شاغل را به خود اختصاص دادند. ۴/۴ درصد از کل زنان شاغل نیز کارکنان خدماتی و فروشندگان فروشگاه‌ها بودند (روزنامه کیهان، شماره ۱۶۳۴۶).

باوجود محدودیت‌های قانونی و ساختاری برای حضور زنان در بازار کار، به‌ویژه

سیاست‌های اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی و... (مه‌ری مارابی، طهماسب علی‌پوریانی و روح‌الله بهرامی) ۱۴۹
طی سال‌های دهه شصت، در دهه دوم پس از انقلاب، به دلیل جلب اعتماد افشار سنتی‌تر جامعه به امنیت فضاها‌ی عمومی همراه با تشدید نیاز خانوارهای شهری به کسب درآمد بیشتر، تغییر قوانین و رویکردها به حضور زن در جامعه، افزایش تعداد زنان تحصیل کرده و سیاست کنترل جمعیت شاهد افزایش فعالیت اقتصادی زنان در جامعه نسبت به دهه اول پس از انقلاب هستیم.

نتیجه غیرمستقیم سیاست‌های اقتصادی و اقدامات این دوره به‌ویژه در عرصه آموزش و اشتغال زنان، آگاهی بیشتر زنان و طرح مطالبات جدی‌تری در بستر اجتماعی بود. از جمله این مطالبات، درخواست فعالان زن برای تفسیری از متون دینی و فقهی بود که در جهت دفاع از حقوق آنان باشد. در واکنش به این مطالبات و برای حل مسئله نابرابری جنسیتی، هاشمی رفسنجانی در دوران ریاست جمهوری خود اقدام به ایجاد کمیته حقوق بشر اسلامی کرد که متشکل از زنان دارای تحصیلات عالی بود. او همچنین بحث‌های آزاد در مورد حقوق جنسیتی در بستر اسلامی را تشویق می‌کرد. در این دوره دو نشریه «هاجر» و «زنان» دایر شدند که مختص حقوق زنان بودند و در آن مقالات حقوق زنان از منظر دینی به شدت مورد انتقاد قرار می‌گرفتند (بهرامی‌تاش و صالحی اصفهانی، ۱۳۹۸: ۱۱۶-۱۱۵).

بدین ترتیب در دوره سازندگی ما شاهد هماهنگی و روابط تولید و بازتولیدی میان ساختارهای سیاسی و زنان کنش‌گر هستیم. از یک‌سو نخبگان حکومتی با اتخاذ سیاست‌های توسعه‌ای و در راستای هماهنگی بیشتر با قواعد توسعه، نیازمند رفع موانع ساختاری بودند که این تغییر و تحولات زمینه‌ساز افزایش آگاهی زنان و حضور بیشتر در عرصه عمومی شد؛ از دیگر سو، افزایش آگاهی کنش‌گران و حضور بیشتر آن‌ها در عرصه عمومی عامل بازتولید ساختارها در جهتی شد که تغییرات بیشتر در وضعیت زنان را به وجود آوردند.

بدین ترتیب زنان برخلاف دوران انقلاب و جنگ، دیگر فقط به حسن نیت رهبرانشان متکی نبودند و این بار نه فقط به دعوت رهبران بلکه آگاهانه برای پیگیری مطالبات جدی‌تر به روند سیاسی پیوستند و به یکی از نیروهای سیاسی مهم در پیروزی

اصلاحات تبدیل شدند.

دولت اصلاحات، اشتغال زنان

در حالی که در سال ۱۳۵۷ زنان به‌واسطه رهبر انقلاب که از آنان خواسته بود تا خود را وقف انقلاب کنند، به حرکت درآمده بودند، دو دهه پس از انقلاب به‌صورت خودجوش و آگاهانه خواستار حقوق انضمامی خود شدند (سرمدی، ۱۳۹۶: ۱۴). خاتمی در مصاحبه‌ای که اردیبهشت ۱۳۷۶ با مجله زنان انجام داد، وضعیت زنان را نتیجه هم‌زمان محدودیت‌های ساختار و ناتوانی عوامل انسانی معرفی کرد. او ضعف خودباوری و اتکا به نفس از یک‌سو و استیلاي فرهنگ مردسالار را از سوی دیگر به‌عنوان مهم‌ترین مشکلات زنان ایران مطرح کرد و گفت باید به راه‌حلی رسید که زن بتواند در عین حال که وظایفی را به‌عنوان مادر و همسر انجام دهد در همان حال بتواند نقش اجتماعی، سیاسی و علمی خود را در جامعه ایفا کند (مجله زنان، اردیبهشت ۱۳۷۶: ۳۴-۳۳). این تغییر نگاه به زن و تأکید بر نقش و جایگاه آنان به‌عنوان کنش‌گران فعال در سپهر عمومی، نویدبخش فرصت و فضای جدیدی برای ایفای نقش زنان بود.

دولت اصلاحات در راستای عملیاتی کردن شعارهای خود در حوزه زنان، اقدام به تدوین و تصویب طرح جامع توانمندسازی و حمایت از حقوق زنان و برقراری «عدالت جنسیتی» کرد. از جمله عرصه‌هایی که باید طبق طرح جامع توانمندسازی دولت اصلاحات تغییر می‌یافت، اشتغال زنان بود. خاتمی در دولت خود با حجم انبوهی از زنان آموزش‌یافته مواجه بود که به‌واسطه ارتقای تحصیلی متقاضی ورود به بازار کار به‌ویژه در مشاغل تخصصی، مدیریتی و کارآفرینی بودند (بهرامی‌تاش و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۱۲)؛ بنابراین مرکز امور مشارکت زنان با در نظر گرفتن این مسئله در برنامه‌های توسعه، روند نظام‌مند اشتغال زنان را دنبال نمود (صادقی فسایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۸۸) و تحت تأثیر شرایط جدید، در برنامه سوم توسعه برای اولین بار و در قالب ماده‌ای جداگانه، زنان به‌صورت مستقیم در امر توسعه مورد توجه قرار گرفتند.

این برنامه که در فروردین ۱۳۷۹ پس از برخی جرح و تعدیل‌ها به تصویب مجلس رسید با نگرش سیاست‌گذاران مبتنی بر باور مشارکت بیشتر زنان در عرصه‌های

سیاست‌های اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی و... (مه‌ری مارابی، طهماسب علی‌پوریانی و روح‌الله بهرامی) ۱۵۱
اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی همراه بود؛ و نسبت به دو برنامه پیشین، توجه به
وضعیت زنان را به گونه‌ای روشن‌تر طرح می‌کرد (احمدی، ۱۳۸۶: ۲۲). مهم‌ترین
دغدغه این برنامه، مشارکت اجتماعی زنان و تقویت نقش آنان در جامعه بود. این نگاه
جنسیتی در برنامه چهارم توسعه نیز مورد توجه مسئولان وقت قرار گرفت.

تأکید بر برابری فرصت‌ها در اشتغال و مسائل اجتماعی مربوط به زنان از جمله
ویژگی‌های این برنامه توسعه بود. این برنامه به صورت همه‌جانبه‌تری به زندگی زنان
می‌نگریست. شاهد این مدعا، توجه به تشکیل نهادهای مدنی، توانمندسازی زنان و
ارتقاء کیفیت زندگی آن‌ها، برنامه جامع توسعه مشارکت زنان، توجه به شایستگی‌های
آن‌ها، ایجاد فرصت‌های برابر برای زنان و مردان در عرصه اشتغال، حمایت و تأمین
اجتماعی زنان و وارد ساختن گفتمان‌های بین‌المللی و جهانی در خصوص تبیین جایگاه
زنان در جامعه بود (استیری و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۷۲-۱۷۱؛ صفری شالی، ۱۳۹۴: ۲۲۷).
با افزایش زنان تحصیل‌کرده و تغییر نظام ارزشی، مطالبات آنان برای حضور در
صحنه‌های اقتصادی افزایش یافت و دولت ناچار به پاسخگویی به این مطالبات بود.
افزایش نرخ رشد فعالیت اقتصادی زنان طی سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۲ نشان‌دهنده این
تغییرات بود. طبق آمار مرکز آمار ایران نیروی کار زنان (۱۰ سال به بالا به میلیون) در
سال ۱۳۷۵ ۲/۰ بوده که در سال ۱۳۸۵ به عدد ۳/۶ می‌رسد یعنی دارای نرخ رشد ۵/۸
درصدی نسبت به دهه قبل بوده است (مرکز آمار ایران). همچنین آمارها نشان می‌دهند
که در سال ۱۳۸۵، زنان ۴/۵ درصد از کل مشاغل اجرایی، اداری و مدیریتی را در
اختیار داشتند. این عدد در سال ۱۳۷۵ یعنی در پایان دولت سازندگی ۳/۹ درصد بود
(اعظم‌زاده، ۱۳۸۵: ۱۹-۱۸).

بدین ترتیب اصلاح‌طلبان متأثر از تحولات داخلی و بین‌المللی و برای سازگاری
بیشتر با تجددگرایی، گسترش جامعه مدنی و آزادی و برابری انسان‌ها، قرائت جدیدی
از اسلام را ارائه دادند که مدعی سازگاری میان اسلام و آزادی بود. با اتخاذ این
رویکرد، فضایی برای زنان فراهم شد تا برای بهبود حقوق انسانی خود وارد کار شوند.
اهتمام دولت به توانمندسازی زنان هم حاصل مطالبات روبه‌رشد زنان بود و هم بر

گسترش این مطالبات تأثیرگذار بود. افزایش سطح تحصیلات زنان و کسب مشاغل مختلف (به‌ویژه مشاغل مدیریتی و تخصصی) به‌همراه مجموعه تغییرات ساختاری نقش غیر قابل انکاری در ارتقاء و تثبیت جایگاه زنان داشت. زنان به جایگاهی رسیده بودند که نه تنها دیگر امکان بازگرداندنشان به درون قالب‌های سنتی وجود نداشت؛ بلکه خواهان تغییرات ساختاری بیشتر برای ایفای نقش پررنگ‌تری در عرصه عمومی و خصوصی بودند و آن‌چنان‌که در ادامه خواهیم گفت، حتی به قدرت رسیدن جریان اصول‌گرا و اعمال سیاست‌های تقسیم‌بندی جنسیتی نتوانست مسیر روبه رشد مطالبات انسانی زنان را متوقف کند.

اصول‌گرایی احمدی‌نژاد، اشتغال زنان

انتخابات ۱۳۸۴ با پیروزی محمود احمدی‌نژاد به دوران ۸ ساله مدیریت اصلاح‌طلبان پایان داد. احمدی‌نژاد با شعارهای مبارزه با اشرافی‌گری، آوردن پول نفت بر سر سفره مردم، عدالت‌ورزی و مهرطلبی و با نشان دادن چهره ساده‌زیست، از یک‌سو سیاست‌های اقتصادی نولیبرال تکنوکرات کارگزاران را مورد انتقاد قرارداد و از سوی دیگر طیف اصلاح‌طلب را گفتمانی وابسته به ارزش‌های غربی و در تضاد با ارزش‌های انقلابی معرفی کرد. او دولت‌های پیش از خود را متهم می‌کرد که از مسیر درست انقلاب، منحرف شده‌اند و از این‌رو او درصدد بازگشت به ارزش‌های اسلامی انقلاب است.

تلاش او برای تشکیل دولت اسلامی و حاکم کردن ارزش‌های دینی در جامعه، به معنای تأکید بیشتر بر وجه اسلامی نظام و رجعت به انگاره‌های دهه اول انقلاب بود. در حالی که دولت خاتمی با تمرکز بر وجه جمهوری نظام درصدد مساعد کردن بستر مناسب برای حضور زنان در عرصه عمومی بود، دولت موسوم به اصول‌گرای احمدی‌نژاد (به‌ویژه در دولت نهم) با تأکید بر ارزش‌های اسلامی، حضور و نقش اصلی زنان را در خانواده تعریف می‌کرد (صادقی فسایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹۲-۱۹۱).

او معتقد بود اگر زن‌ها در دنیا آن نقش زن، مادر، همسر و خواهر بودن خودشان که زیباترین نقش عالم هستی است را به‌خوبی ایفا کنند، همه عالم و جامعه را اداره

سیاست‌های اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی و... (مه‌ری مارابی، طهماسب علی‌پوریانی و روح‌الله بهرامی) ۱۵۳ می‌کنند. افزون بر این، در عرصه اقتصادی نیز، حضور زنان را در خانواده منشأ اثرگذاری بر عرصه اقتصاد تلقی می‌کرد (پازتاریان، ۱۳۹۴: ۱۱۷). در راستای تأکید بر نقش محوری نهاد خانواده، نام مرکز امور مشارکت زنان ریاست‌جمهوری به مرکز امور زن و خانواده تغییر یافت. این اقدام، خبر از تغییر دیدگاه دولت نهم در مورد زنان نسبت به دولت اصلاحات می‌داد (سرمدی، ۱۳۹۶: ۱۵۵).

این نگاه خانواده‌محور به زنان را در اجرای متفاوت برنامه چهارم توسعه و همچنین نگارش و اجرای برنامه پنجم توسعه بهتر قابل فهم است. با وجود آنکه برنامه سوم و چهارم توسعه ضمن پذیرفتن نقش مهم زنان در خانواده به دنبال تشویق زنان برای حضور در عرصه عمومی بودند اما محتوا و مفاد برنامه پنجم توسعه، زنان را به خانواده گره می‌زد و توسعه امور زنان و خانواده را باهم در نظر گرفته بود. در این ماده بر مشاغل خانگی، پرهیز از اختلاط زن و مرد در راستای گسترش فرهنگ عفاف و حجاب، دورکاری و اشتغال نیمه‌وقت زنان تأکید شد (قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی ج.ا.ا، ۱۳۹۰) و مباحث مربوط به مشارکت، برابری فرصت‌ها، اشتغال، نهادهای مدنی و غیره که در برنامه سوم و چهارم بود، در این برنامه حذف شده و مباحث مربوط به زنان در ذیل کلیت زن و خانواده مورد بحث قرار گرفت (صفری شالی، ۱۳۹۴: ۲۳۰؛ محبوبی شریعت‌پناهی، ۱۳۹۸: ۱۶۴-۱۶۰).

بدین ترتیب با شکل‌گیری دولت احمدی‌نژاد، بار دیگر گفتمان سنتی و آموزه‌های انقلابی مبنای برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های دولت در امور زنان قرار گرفت. بر این اساس، ممنوعیت زمانی برای اشتغال زنان ابتدا به صورت بخش‌نامه در برخی وزارتخانه‌ها مطرح شد و بعد به صورت لایحه از سوی دولت به مجلس داده شد (پازتاریان، ۱۳۹۴: ۱۱۷). براساس این لایحه، زنان تنها تا ساعت ۱۸ می‌توانستند در اداره خود حضور داشته باشند.

نظرات مختلفی نسبت به این بخش‌نامه وجود داشت، گروهی از زنان که این بخش‌نامه را راه‌حل مشکل کمبود وقت و خستگی‌های خود می‌دیدند تنها نگرانی‌شان را کسر حقوق و مزایای خود در قبال کاهش زمان کارشان عنوان می‌کردند. گروهی

دیگر که بیشتر زنان فعال و روزنامه‌نگاران بودند همچنان بر مخالفت خود با تعیین تکلیف دولتی درباره چگونگی اداره زندگی‌شان پافشاری می‌کردند. نسرين سلطانخواه، رئیس موقت مرکز امور زنان و خانواده نیز در برنامه‌های خود بر کاهش ساعات کار اداری زنان تأکید کرد.

او منظور از این امر را تمرکز بیشتر برای ارتقای هرچه بیشتر نقش‌های دیگر زنان، به‌ویژه خانه‌داری و تربیت نسل آینده معرفی کرد (مجله زنان، ویژه نوزاد، ۱۳۸۵: ۵۸). علاوه بر اقداماتی که دولت در قالب برنامه‌های توسعه، بخش‌نامه‌ها و آیین‌نامه‌ها برای تشویق زنان به بازگشت به کانون خانواده انجام داد و به آن‌ها اشاره شد، دو اقدام مهم دیگر او بحث مسکن مهر و هدفمندکردن یارانه‌ها بود که هم بر کلیت اقتصاد و جامعه تأثیر گذاشت و هم بر زندگی زنان؛ بنابراین فارغ از نقدهایی که به لحاظ اقتصادی بر این دو پروژه شده است، دارای تأثیرات دوگانه‌ای بر زندگی زنان بود. بسیاری از زنان فقیر و یا سرپرست خانوار که تا پیش از این طرح، امکان خانه‌دار شدن نداشتند، با اجرای طرح مسکن مهر صاحب خانه شدند. در مورد یارانه‌ها هم بخشی از زنان جامعه که تا پیش از این صاحب هیچ درآمد مستقلی نبودند، به منبع درآمدی جدید دست پیدا کردند و هردوی این مباحث اثرات خود را بر زندگی زنان گذاشتند (سرمدی، ۱۳۹۶: ۱۵۶).

حاصل بازگشت محدودیت‌های ساختاری، کاهش نرخ اشتغال زنان بود به‌نحوی که در سال ۱۳۹۲، جمعیت فعال زنان ۱۲/۶ درصد بود که نسبت به سال ۱۳۸۴، ۳ درصد کاهش داشته است (گزارش عملکرد صدروزه معاونت امور زنان و خانواده نهاد ریاست جمهوری، ۱۳۹۲: ۷). در فاصله سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ نزدیک به یک میلیون نفر به تعداد زنان شاغل افزوده شد؛ این روند در طول سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ آهسته‌تر شده و به سالانه حدود ۷۰ هزار شغل جدید برای زنان تنزل پیدا کرد. همچنین در طول سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ تعداد زنان کارفرما از ۱۶ هزار به ۱۳۱ هزار نفر افزایش یافتند، ولی در فاصله سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ به‌شدت کاهش پیدا کرده و به ۳۱ هزار نفر رسید. در فاصله سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ سهم زنان مزدبگیر و حقوق‌بگیر عمومی از

سیاست‌های اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی و... (مه‌ری مارابی، طهماسب علی‌پوریانی و روح‌الله بهرامی) ۱۵۵
۱۰۳۹ هزار به ۸۵۴ هزار نفر رسید که در مقابل بر سهم زنان مزد و حقوق‌بگیر
خصوصی افزوده شد و از ۶۲۵ هزار به ۸۳۲ هزار نفر رسید. علت این تغییر، خصوصی
شدن برخی از بنگاه‌های عمومی از قبیل بانک‌ها، بیمه‌ها و شرکت مخابرات بود که
عامل جابه‌جایی شاغلان مرد و حقوق‌بگیر از بخش عمومی به بخش خصوصی شد
(جونئی سیگر و سعید مدنی قهفرخی، ۱۳۹۵: ۱۷۱-۱۶۷).

باوجود آنکه دولت نهم و دهم بیش از دولت‌های پیشین با تکیه بر آرمان‌های
انقلابی و اصول اسلامی، گفتمان خود را با گفتمان ابتدای انقلاب در یک راستا قرار
داده بود؛ اما تغییر و تحولات حادث‌شده در جامعه ایران در طول سال‌های پس از
انقلاب به‌ویژه در دوران سازندگی و اصلاحات و وضعیت خاص حاکم بر جامعه ایران،
چنین مجالی به این دولت نمی‌داد تا بازگشت کاملی به دوران ابتدای انقلاب داشته
باشد.

یکی از موانع بسیار مهم در مسیر این بازگشت، گسترش تکنولوژی ارتباطی
(اینترنت) و گسترش استفاده از فضای مجازی بود. زنان توانستند باوجود
محدودیت‌های اعمال‌شده (همچون تعطیلی سازمان‌های غیردولتی و محدود شدن
فضاهای عمومی)، با کمک اینترنت و شبکه‌های مجازی مطالبات خود را پی بگیرند.
یکی از فضاهای جایگزین برای فعالیت گروه‌های فعال زنان در این دوره شبکه‌هایی
بود که به‌شکل کمپین‌ها، ائتلاف‌ها و عمدتاً از راه وب‌سایت‌های مختلف فعالیت می‌کرد.
روابط درون‌گروهی نیز به‌دلیل عدم امکان برگزاری جلسات بزرگ، عمدتاً از طریق
ایمیل‌های گروهی صورت می‌گرفت.

بزرگ‌ترین ائتلاف در این دوره «ائتلاف نه به لایحه خانواده» در سال ۸۶ بود که به
یک جمع گسترده تبدیل شد و فضایی برای تبادل اطلاعات و اخبار بین گروهی زنان
فراهم کرد (راجی در گفتگو با رادیو زمانه، ۲۱ فروردین ۱۳۹۷). فرایند تصویب لایحه
حمایت خانواده مصوب تیرماه ۱۳۸۶ به‌خوبی گویای واکنش جامعه تغییریافته زنان و
نقش فعال آنان در تأثیر بر ساختارها است این لایحه که معاونت حقوقی و توسعه قوه
قضاییه آن را دی‌ماه ۱۳۸۵ تصویب کرد و در تیرماه ۱۳۸۶ با اعمال تغییراتی به تصویب

دولت رسید به مردان اجازه ازدواج مجدد بدون نیاز به اجازه همسر اول را می‌داد. اعتراضات و واکنش منفی فعالان جنبش زنان به لایحه حمایت خانواده موجب شد تا این لایحه از دستور کار مجلس هفتم خارج شود و سرانجام پس از چهار سال رفت و برگشت با حذف ماده مربوط به ازدواج مجدد مردان به تصویب برسد (سرمدی، ۱۳۹۶: ۱۵۸).

بدین ترتیب با وجود تلاش دولت برای اتخاذ سیاست‌های اقتصادی هم‌سو با نقش سنتی زنان و گره زدن آن‌ها به خانواده، در عمل و به دلیل غلبه شتاب تحولات اجتماعی بر تلاش در بازگشت به چارچوب‌های سنتی، شاهد تغییرات جدی در تصمیمات سیاسی در راستای پذیرش زنان در عرصه عمومی هستیم. گواه این مدعا، معرفی سه زن به‌عنوان وزرای پیشنهادی رفاه و تأمین اجتماعی، آموزش و پرورش و بهداشت و درمان از سوی دولت دهم به مجلس بود. هرچند از این سه زن تنها «مرضیه وحید دستجردی» توانست رأی اعتماد مجلس را کسب کند و به این ترتیب به‌عنوان اولین و تنها وزیر زن در تاریخ پس از انقلاب و سومین وزیر زن در تاریخ ایران، به وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی راه یابد؛ اما این تغییر رویکرد دولت اصول‌گرا، به‌وضوح متأثر از نقش کارگزاران انسانی بر ساختارهای سیاسی و اقتصادی جامعه بود.

دولت اعتدال‌گرا، اشتغال زنان

با روی کار آمدن دولت اعتدالی که رویکردی مشابه دولت‌های سازندگی و اصلاحات در خصوص اشتغال زنان در پیش گرفت، شاهد فاصله گرفتن از سیاست‌های دولت اصول‌گرا در حوزه زنان هستیم. دولت روحانی با تأکید بر تقویت جایگاه زنان و نگاه برابر به استعدادها، علمی، پژوهشی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی معتقد بود انتخاب این‌که زنان در خانه بمانند و به ایفای نقش مادری و همسری بپردازند یا بیرون آمدن از خانه حضور فعال‌تری در عرصه عمومی جامعه داشته باشند، با خود آنان است و زنان برای برگزیدن نقش خود به قییم نیاز ندارند (قدرخان، تیر ۱۴۰۰، ایندپندنت فارسی).

توجه ویژه دولت به مسائل اقتصادی زنان را می‌توان در قالب برجسته‌سازی مسائل

سیاست‌های اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی و... (مه‌ری مارابی، طهماسب علی‌پوریانی و روح‌الله بهرامی) ۱۵۷

زنان در برنامه ششم توسعه مشاهده کرد که بر اشتغال پایدار زنان در حوزه‌های مدیریتی و کارآفرینی و تلاش برای رفع بیکاری زنان به‌ویژه زنان تحصیل‌کرده تأکید داشت. در این برنامه بر ایجاد فرصت‌های اشتغال خارج از سیستم تأکید شده و مبتنی بر رویکرد خوداتکایی و خوداشتغالی زنان بود (استیری، فضل‌ی و سلطانی، ۱۳۹۴: ۱۷۴). از دیگر اقدامات دولت در زمینه بسترسازی اشتغال زنان می‌توان به معرفی اشتغال به‌عنوان مسئله اول زنان کشور و توجه به آسیب‌های اجتماعی زنان از گروه‌های مختلف و ربط آن با مسائل اقتصادی اشاره داشت.

در مجموع روند تدوین برنامه‌های توسعه به‌عنوان مهم‌ترین اسناد سیاست‌های اقتصادی کشور، گویای تغییر و تحولات جدی در نگرش به زنان و مسائل مبتلابه آنان است. در حالی که در برنامه‌های اول و دوم توسعه هیچ نامی از اشتغال زنان به میان نیامده بود، در برنامه سوم طرح‌های لازم برای افزایش فرصت‌های اشتغال زنان و ارتقای شغلی آنان در چارچوب تمهیدات پیش‌بینی‌شده از سوی دولت تهیه و تصویب شود.

برنامه چهارم علاوه بر اینکه بر توجه به آموزش‌های شغلی برای بانوان تأکید داشت، با طرح مبحث عدالت جنسیتی دولت را موظف کرده بود تا شرایط را برای حضور بانوان در عرصه‌های اجتماعی و اقتصادی، به‌ویژه در بخش تعاونی فراهم آورد. در برنامه پنجم نیز طبق ماده ۲۳۰ این برنامه قرار بود دولت با همکاری سازمان‌ها و دستگاه‌های ذی‌ربط، توسعه و ساماندهی امور اقتصادی معیشتی با اولویت ساماندهی مشاغل خانگی برای زنان و ارتقای توانمندی‌های زنان مدیر و نخبه را مدنظر قرار دهد تا بانوان سهم بیشتری در رویدادهای اجتماعی و اقتصادی ایفا کنند (محبوبی شریعت‌پناهی، ۱۳۹۸: ۱۶۴-۱۶۰). در برنامه ششم توسعه نیز ضمن تأکید بر تقویت نهاد خانواده و توجه ویژه به نقش سازنده زنان در آن بر بهره‌مندی جامعه از سرمایه انسانی زنان در فرایند توسعه پایدار و متوازن تأکید شد (شریعت‌پناهی، ۱۳۹۸: ۲۵۵-۲۵۴).

در کنار وضعیت زنان در عرصه نظر، نگاهی به آمار اشتغال زنان در طول ۴ دهه گذشته

می‌تواند ما را در درک بهتر وضعیت زنان در عرصه عمل یاری کند. اشتغال زنان در دهه اول دچرافت شدیدی شد و از ۱۲/۹ درصد در سال ۱۳۵۵ به ۸/۲ درصد در سال ۱۳۶۵ کاهش یافت. در سال ۱۳۷۵ که آخرین سال دولت سازندگی بود، نرخ مشارکت اقتصادی زنان از ۸/۲ در سال ۱۳۶۵ به ۱۲/۱ رسید که نشانگر پیشرفت زنان و رویکرد مثبت دولت سازندگی نسبت به اشتغال زنان بود.

مرکز آمار ایران نرخ مشارکت زنان در سال ۱۳۸۴ را ۱۲/۶ درصد اعلام کرد. درخصوص آمار اشتغال در دولت اعتدال باید یک فاکتور مهم را در نظر گرفت و آن شرایط تحریم‌های اقتصادی است. تا قبل از اعمال تحریم‌های گسترده ناشی از خروج آمریکا از برجام، نرخ رشد اشتغال زنان روبه رشد بود به نحوی که از ۱۶,۲ درصد در سال ۱۳۹۳ تا ۱۹,۷ درصد در سال ۱۳۹۶ متغیر بوده است، اما آمار اشتغال در سال ۱۳۹۸ نشان می‌دهد که جمعیت فعال زنان به ۱۶ درصد کاهش پیدا کرده است (مرکز آمار ایران، دنیای اقتصاد، ۳ مهر ۱۳۹۸، شماره ۴۷۱۳).

نتیجه‌گیری

تحولات منزلتی زنان ایران معاصر، گواه این است که تغییرات ساختاری در حوزه اقتصاد و بسترهای مساعد حضور و فعالیت زنان در این بستر از یک‌طرف؛ اسباب خروج از فضای نابرابر جنسیتی و از طرف دیگر؛ تلاش مضاعف در بهره‌مندی از حقوق شهروندی می‌شود. اشتغال زن در بیرون از خانه عاملی اساسی و مثبت در فراگرد رهایی و برابری زنان است؛ لذا سیاست‌های اقتصادی مناسب می‌تواند زمینه را برای توانمندسازی زنان و کمک به توسعه فراهم نماید.

نکته اساسی‌تر این‌که حتی وقوف و آگاهی زنان از ماهیت انسانی و هستی‌شناسانه خود و برداشتن گام‌های اساسی از طریق ورود به مجامع آموزشی و فرهنگی، اساساً با پس‌زمینه ذهنی «پیش‌به‌سوی اشتغال» محقق می‌گردد، گویی اشتغال آینه تمام‌نما در اثبات برابری هویتی آنان است و همین امر اسباب برهمکنش میان ساختارها، برنامه‌ها و سیاست‌های اقتصادی از یک‌طرف و تلاش مضاعف زنان در گشودن قفل‌های نابرابر اشتغال شده است به‌وجهی که ما شاهد یک فرایند روبه‌ترمیم این شکاف شهروندی

سیاست‌های اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی و... (مه‌ری مارابی، طهماسب علی‌پوریانی و روح‌الله بهرامی) ۱۵۹
بوده و خواهیم بود.

زنان در چهار دهه گذشته با در پیش گرفتن رویه‌های مختلف همچون آموزش و تحصیل و استفاده از ظرفیت رسانه‌ها، موفق شده‌اند با تأثیرگذاری بر ساختارها، تغییراتی در وضعیت خود ایجاد کنند. توجه ویژه دولت مردان و نخبگان سیاسی به موضوع زنان، چه در مقام موافق و چه در مقام مخالف، اهتمام به توانمندسازی زنان در برنامه‌های توسعه و چرخش توجه دولت مردان از برنامه‌های خانواده‌محور به برنامه‌های اجتماع‌محور گویای نقش مؤثر و غیر قابل چشم‌پوشی زنان در عرصه عمومی جامعه است.

منابع

- آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۰)، *ایران بین دو انقلاب؛ از مشروطه تا انقلاب اسلامی*. ترجمه کاظم فیروزمند، حسن شمس‌آوری و محسن مدیرشانه‌چی، تهران: نشر مرکز.
- آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۹)، *تاریخ ایران مدرن*، ترجمه محمدابراهیم فتاحی، تهران: نشر نی.
- آرون، ریمون (۱۳۷۷)، *مراحل اساسی سیراندیشه در جامعه‌شناسی*، ترجمه باقر پرهام، چاپ چهارم، تهران: علمی و فرهنگی.
- احمدی، منیژه (۱۳۸۶)، «بررسی جایگاه زنان در برنامه توسعه جمهوری اسلامی»، *نشریه حقوق زنان*، (۲۹)، ۲۱-۲۳.
- استیری، لیلیا؛ تفضلی، حسین؛ سلطانی، علیرضا (۱۳۹۸)، «جایگاه اشتغال زنان در سیاست‌های کلان کشور بعد از انقلاب اسلامی»، *نشریه رهیافت انقلاب اسلامی*، (۴۶)، ۱۸۱-۱۵۹.
- اعظم‌زاده، منصوره (۱۳۸۵)، «نابرابری‌های جنسیتی در شاخص‌های فرهنگی اجتماعی» در طرح پژوهشی چالش‌های فرهنگی و اجتماعی زنان، مجری طرح: خدیجه سفیری، دبیرخانه شورای انقلاب فرهنگی.
- پازتاریان، سیما (۱۳۹۴)، *بازنمایی هویت زنانه در ساختار قدرت؛ مطالعه موردی: دولت نهم و دهم*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران، استاد راهنما دکتر احمد خالقی دامغانی.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۸۷)، *صحیفه امام*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها (۱۳۷۴)، *زن در آینه مطبوعات*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

دنیای اقتصاد، ۳ مهر ۱۳۹۸، شماره ۴۷۱۳.

راجی، فرزانه (۱۳۹۷)، «جنبش زنان ایران؛ از محافل زنانه تا دختران انقلاب و فراخوان تظاهرات»،

۱۶۰ مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل، ۱۴۰۲، دوره ششم، شماره اول، ۱۳۳ - ۱۶۳

قابل دسترس در رادیو زمانه.

روزنامه قدس، سال سیزدهم، شماره ۳۶۵۲.

روزنامه کیهان، ۱۶/مهر/۱۳۸۵، شماره ۱۶۳۴۶.

ساناساریان، الیز (۱۳۸۴)، جنبش حقوق زنان در ایران: طغیان، افول و سرکوب از ۱۲۸۰ تا انقلاب

۵۷، ترجمه نوشین احمدی خراسانی، تهران: نشر اختران.

سرمدی، پرستو (۱۳۹۶)، زنان و دولت، پس از انقلاب، تهران: نشر کویر.

سیگر، جونی؛ مدنی قهفرخی، سعید (۱۳۹۵)، زنان در جهان و ایران، ترجمه سید مهدی خدایی،

تهران: روزنه.

شادلو، عباس (۱۳۷۱)، تکثرگرایی در جریان اسلامی، تهران: نشر وزرا.

صادقی فسایی، سهیلا؛ خادمی، عاطفه؛ نجفی، عاطفه (۱۳۹۵)، «تحلیل گفتمان سه دوره اجرایی

جمهوری اسلامی ایران در زمینه وضعیت اجتماعی زنان»، فصلنامه الگوی پیشرفت اسلامی

ایرانی، سال چهارم، شماره (۷) ۲۰۱-۱۷۵. doi 20.1001.1.23295599.1395.4.7.8.2

صفری شالی، رضا (۱۳۹۴)، «تحلیل گفتمان عدالت جنسیتی در لوایح و برنامه‌های توسعه اقتصادی،

اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران»، مطالعات جامعه‌شناختی، ۲۲ (۲)، ۲۳۷-۲۱۱.

doi: 10.22059/JSR.2016.57041

قدرخان، ثمانه (۱۴۰۰)، «همه آنچه روحانی برای زنان انجام نداد»، قابل دسترس در ایندیندنت

فارسی.

قربان‌نیا، ناصر (۱۳۹۳)، «نقدی بر منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی

ایران»، مجله نامه حقوق، جلد ۱ شماره ۱ (۱)، ۱۲۸-۱۱۳.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۱)، حقوق خانواده، جلد ۱، تهران: شرکت سهامی انتشار.

کار، مهرانگیز (۱۳۷۳)، زنان در بازار کار ایران، تهران: انتشارات روشنگران و مطالعات زنان.

کرایب، یان (۱۳۷۸)، نظریه اجتماعی مدرن از پارسونز تا هابرماس، ترجمه عباس مخبر، تهران:

نشر آگاه.

کریمی، عباس؛ مظفری، مصطفی (۱۳۸۷)، «نگرشی نو به ادله ناظر به قضاوت زنان در فقه امامیه و

رویه عملی حقوق موضوعه ایران»، پژوهش زنان، ۶ (۲)، ۴۵-۲۵.

کومز، فلیپ (۱۳۵۳)، برنامه‌ریزی آموزشی چیست؟، ترجمه محمد برهان‌منش، تهران: انتشارات

دانشگاه تهران.

گیدنز، آتونی (۱۳۷۳)، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.

سیاست‌های اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی و... (مه‌ری مارابی، طهماسب علی‌پوریانی و روح‌الله بهرامی) ۱۶۱
مارش، دیوید؛ استوکر، جری (۱۳۷۹)، *روش و نظریه در علوم سیاسی*، ترجمه امیرمحمد حاجی
یوسفی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

محبوبی شریعت‌پناهی، نسیم‌السادات؛ رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ فرجیها، محمد؛ فلاحتی، لیلا
(۱۳۹۸)، «تحلیل محتوایی حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه‌های پنج‌ساله
اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران»، *پژوهش‌نامه زنان*، ۱۰ (۲)، ۱۷۱-
۱۴۳. doi: 10.30465/WS.2019.4364

مقدم، فاطمه (۱۳۷۴)، «اشتغال زنان در بعد از جمهوری اسلامی»، *نشریه ایران‌نامه*، شماره
(۵۱)، ۳۷۰-۳۴۹.

مه‌ریور، حسین (۱۳۷۹)، *مباحثی از حقوق زن؛ از منظر حقوق داخلی، مبانی فقهی و موازین
بین‌المللی*، تهران: اطلاعات.

موثقی، سید احمد (۱۳۸۵)، *نوسازی و اصلاحات در ایران؛ از اندیشه تا عمل*، چاپ اول، تهران:
نشر قومس.

موثقی، سید احمد (۱۳۸۵)، «اقتصاد سیاسی ایران در دوران جمهوری اسلامی»، *مجله حقوق و علوم
سیاسی*، (۷۱)، ۳۵۳-۳۱۱.

References

- Abrahamian, E (2001), *Iran between two revolutions; From the constitution to the Islamic revolution. A Persian Translation by K. Firouzmand, H. Shamsavari and M. Modir shanehchie*, Tehran: Center Publications (In Persian).
- Abrahamian, E. (2010), *History of modern Iran*. Translated by Mohammad Ibrahim Fatahi, Tehran: Ney Publications (In Persian).
- Ahmadi, M. (2006), "Investigation of the position of women in the development program of the Islamic Republic" *Journal of Women's Rights*, number (29), 21-23 (In Persian).
- Aron, R. (1998), *The basic stages of the course of thought in sociology*, Translated by Bagher Parham. fourth edition, Tehran: Scientific and Cultural Publications (In Persian).
- Azamzadeh, M. (2016), "The article on gender inequalities in cultural and social indicators" in the research plan of women's cultural and social challenges, Project manager: Khadija Safiri. Cultural Revolution Council Secretariat (In Persian).
- Bureau of Media Studies and Development (1995), *Woman in the press mirror*, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance (In Persian).
- Giddens, A. (1994), *Sociology*. Translated by Manouchehr Sabouri, Tehran: Ney Publishing (In Persian).
- Gurbandi, N. (2013), "Criticism on the charter of women's rights and responsibilities in the system of the Islamic Republic of Iran", *Law magazine*, 1 (1), 128-113 (In Persian).
- Hakiman, H. & karshenash, M. (2000), *reform amd reconstruetion in Iran in: the economy of Iran dilemma of an Islamic statc*, rdired by: parvin alizadeh. London and newyork: i.b. tauris
- Hakiman, H. & karshenash, M. (2000). *Reform amd reconstruetion in Iran in: the economy of Iran dilemma of an Islamic statc*, rdired by: parvin alizadeh. London and newyork: i.b. tauris.
- Kar, M. (1994), *Women in Iran's labor market*, Tehran: Roshangan Publications and Women's

- Studies (In Persian).
- Karimi, A. & Mozafari, M. (2008), "A new approach to the evidence regarding women's judgment in Imamiyyah jurisprudence and the practical procedure of Iran's subject law", *Women's research*. Period 6, (2), 25-45 (In Persian).
- Katouzian, N. (1992), family rights, Volume 1, Tehran: Publishing joint stock (In Persian).
- Keyhan newspaper, 16/May/2006, Number 16346 (In Persian).
- Khomeini, R. (2008), Imam's book Tehran: Institute for editing and publishing the works of Imam Khomeini (In Persian).
- Komes, Ph. (1974), What is educational planning? Translated by Mohammad Burhanmanesh. Tehran: Tehran University Press (In Persian).
- Kraib, Y. (1999), Modern social theory from Parsons to Habermas, Translated by Abbas Mokhbar, Tehran: Aghaz Publishing (In Persian).
- Mahboubi Shariatpanahi, N. E., Ruknuddin Eftekhari, A. R., Farjiha, M. & Falahati, L. (2018), "Content analysis of women's social citizenship rights in the five-year social, economic and cultural programs of the Islamic Republic of Iran", *Women's research journal*, 10th year, number (2), 142-171 (In Persian).
- Marsh, D., & Stoker, J. (2000), Method and theory in political science, Translated by Amir Mohammad Haji Yousefi, Tehran: Strategic Studies Research Institute (In Persian).
- Mehrpour, H. (2000), discussions of women's rights; From the point of view of domestic law, jurisprudence and international standards, Tehran: Information Publications (In Persian).
- Moghadam, F. (1995), "Women's employment after the Islamic Republic", *Irannameh magazine*, Number (51), 349-370 (In Persian).
- Motheghi, A. (2015), modernization and reforms in Iran; From thought to action, First, Tehran: Qoms Publishing (In Persian).
- Motheghi, S. A. (2015), "Political Economy of Iran during the Islamic Republic", *Journal of law and political science*. Number (71) (In Persian).
- Paztarian, S. (2014), representation of female identity in the power structure; Case study: 9th and 10th government, Master's thesis of Tehran University, Supervisor Dr, Ahmed Khaleghi Damghani, (In Persian).
- Qadr Khan, S. (1400), "All that Rouhani did not do for women", Available in Farsi Independent (In Persian).
- Quds newspaper, 13th year, number 3652 (In Persian).
- Raji, F. (2017), "Iranian Women's Movement; From women's circles to the daughters of the revolution and the call for demonstrations, Available on Zamane Radio (In Persian).
- Sadeghi Fasaee, S., Khademi, A., & Najafi, A. (2015), "Analysis of the discourse of the three executive periods of the Islamic Republic of Iran on the social status of women", *Iranian Islamic Progress Model Quarterly*, 4 (7), 175-201 (In Persian).
- Safarishali, R. (2014), "Analysis of the discourse of gender justice in the economic, social and cultural development bills and programs of the Islamic Republic of Iran", *Sociological studies*, Period 22, Number (2), 211-237 (In Persian).
- Sanasarian, E. (2004), Women's rights movement in Iran: uprising, decline and suppression from 1980 to the revolution of 1957, Translated by Noushin Ahmadi Khorasani, Tehran: Akhtaran publishing house (In Persian).
- Sarmedi, S. (2016), Women and the government, after the revolution, Tehran: Nash Kavir (In Persian).
- Seeger, J., Madani Ghafarakhi, S. (2015), Women in the world and Iran, Translated by Seyyed Mehdi Khodayi, Tehran: Rozeneh Publications (In Persian).
- Shadlo, A. (1992), Pluralism in the Islamic flow, Tehran: Ministers Publishing House (In Persian).
- Stiri, L., Tafazli, H. & Soltani, A. (2018), "The position of women's employment in the macro policies of the country after the Islamic revolution", *Islamic Revolution Approach*

سیاست‌های اقتصادی ایران پس از انقلاب اسلامی و... (مه‌ری مارابی، طهماسب علی‌پوریانی و روح‌الله بهرامی) ۱۶۳

Journal, (46), 159-181 (In Persian).

Tahmed, H. (1995), *The erisis of Iranian*, London: oxford University press.

Verick, S. (2014), *Female labor force participation in developing countries*, IZA World of Labor, 87. 1-10.

World of Economics, October 3, 2018, No. 4713 (In Persian).

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی